

Hivatalos bírálói vélemény**Müller Márta****„Magyarországi németek nyelvi önéletrajzaik tükrében: nyelvelsajátítás, kétnyelvűség,
nyelvi tapasztalatok, autonoetikus nyelvi tudás”****című akadémiai doktori pályázatként benyújtott monográfiájáról
(Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2025, 308 p. ISBN 978-963-646-214-7)****1. Bevezetés**

Müller Márta, az ELTE Germanisztikai Intézetének habilitált docense, sokéves kutatómunkájával dokumentálta a magyarországi németek iránti érdeklődését és elkötelezettségét: számos publikációja és konferencia-előadása tanúsítja az e témakörben összegyűlt ismereteit. Ezen tudományos eredmények és kompetenciák birtokában nyújtotta be akadémiai doktori pályázatát.

A monográfia, amellyel Müller Márta az *MTA doktora* címre pályázik, a magyarországi némettség nyelvi élettörténeteit dolgozza fel egy huszonkét interjúból álló korpusz alapján. A kötet több tudományterület – az emlékezetkutatás, az elbeszéléselemzés, a szociolingvisztika és a diszkurzív-kognitív nyelvészet – metszéspontjában helyezkedik el, és ambiciózus vállalkozásként azt tűzi ki célul, hogy egy idős, kettősnyelvű beszélőközösség nyelvi önéletrajzeit egyetlen koherens elméleti keretben, mégis több nézőpontból tegye vizsgálhatóvá. Jelen bírálat célja, hogy bemutassa a kötet felépítését, értékelje elméleti megalapozottságát és módszertani következetességét, számot adjon az elemzés eredményeiről, és kritikai észrevételekkel járuljon hozzá a mű tudományos befogadásához és adott esetben továbbgondolásához.

A téma relevanciája önmagában is figyelemre méltó: a magyarországi némettség mint történeti kisebbség nyelvi asszimilációjának, illetve nyelvvesztésének folyamata jól dokumentált a szociolingvisztikai és nyelvpolitikai szakirodalomban, ugyanakkor az idősebb generáció szubjektív, narratív úton hozzáférhető nyelvi tapasztalatainak szisztematikus, diszkurzív-kognitív elemzése mindeddig hiánypótló vállalkozásnak számított. A szerző e hiányt igyekszik pótolni, amikor a nyelvi önéletrajzokat nem csupán szociolingvisztikai adatforrásként, hanem az emlékezés és az elbeszélés kognitív működésének lenyomataként kezeli.

2. A kötet felépítése és tematikus íve

A monográfia tizenöt fejezetre tagolódik, amelyek két nagyobb egységre oszthatók: egy terjedelmes elméleti-módszertani megalapozásra (2–10. fejezet), valamint az empirikus elemzésre és annak összegzésére (11–13. fejezet). Ez az arány – közel száz oldal elméleti bevezetés egy 308 oldalas kötetben – első pillantásra aránytalannak tűnhet, ám a szerző választása jól

indokolható: az elemzési kategóriák (esemény, eset, fordulat; autonoetikus emlékezet; metanyelvi tudatosság) mindegyike több diszciplína fogalmi apparátusából építkezik, ezért azok bevezetése és definiálása hosszabb előkészítést igényel.

Az elméleti rész logikus, lépcsőzetes felépítést követ: az emlékezetkutatás (3. fejezet) a biológiai, pszichológiai, szociálpszichológiai és kulturális antropológiai megközelítéseket tekinti át, ezt követi az elbeszéléselemélet és a nyelvi életrajzok viszonyának tárgyalása (4. fejezet), majd a társadalomtudományi (5. fejezet) és narratívaelméleti (6. fejezet) beágyazás. A 7. fejezet a nyelvi önéletrajz mint műfaj tudománymetodológiai helyét definiálja, a 8. fejezet pedig a diszkurzív-kognitív keret (diszkurzivitás, nyelvi attitűdök, nyelvi relativizmus és kétnyelvűség) részletes kifejtését adja. Ez az ív indokolja, hogy a 9. fejezetben megfogalmazott kutatási kérdések és hipotézisek jól előkészítettnek, szervesen levezetettnek hatnak.

Az empirikus rész (11. fejezet) négy nagy tematikus egységre – esemény/eset/fordulat, nyelvjárási narratívák, köznyelvi narratívák, metanyelvi tudatosság – tagolódik, amelyeket alfejezetek sokasága bont tovább egészen a negyedik hierarchikus szintig. E finom tagolás egyfelől az anyag gazdagságát és a szerző rendszerező igényét dicséri, másfelől – amint arra a kritikai észrevételek között még visszatérek – helyenként megnehezíti az olvasó tájékozódását.

A kötet tágabb tudományos kontextusát tekintve fontos hangsúlyozni, hogy Müller Márta munkája szervesen illeszkedik a nemzetközi Sprachbiographieforschung (nyelvi életrajz-kutatás) hagyományába, amelyet a szerző maga is Franceschini (2001) definíciójából vezet le. Ez a kutatási irányzat az elmúlt két-három évtizedben elsősorban a német nyelvterületen (Franceschini, Miecznikowski, Lüdi) és a magyarországi germanisztikában (Knipf-Komlósi és tanítványai) bontakozott ki, jellemzően migráns, kisebbségi vagy többnyelvű beszélő-közösségek nyelvi élettörténeteit dolgozva fel. A kötet ehhez a hagyományhoz két ponton is érdemben hozzájárul: egyrészt egy eddig viszonylag kevésbé kutatott korosztály (a legidősebb, még háború előtt vagy alatt született generáció) nyelvi tapasztalatait dokumentálja olyan időpontban (2019–2020-as adatgyűjtés), amikor ez a generáció még elérhető volt kutatás számára – ez a kötet önmagában is dokumentumértékű, hiszen az adatközlők egy része mára feltehetően már nem áll rendelkezésre; másrészt a diszkurzív-kognitív keret (esemény–eset–fordulat modell) módszertani innovációként olyan elemzési eszközt kínál, amely túlmutat a hagyományos, tematikus tartalomelemzésen, és a nyelvi életrajz-kutatás számára is új analitikai horizontot nyit.

3. Az elméleti keret értékelése

A kötet egyik legerősebb pontja az interdiszciplináris elméleti szintézis. Müller Márta meggyőzően mutatja be, hogy az autobiografikus emlékezet kutatása miért nem szűkíthető le egyetlen diszciplínára: a hippocampus és a parahippocampus szerepére vonatkozó neurobiológiai eredmények (Tulving, Markowitsch), a kulturális emlékezet fogalma (Assmann), valamint a narratív pozicionálás elmélete (Lucius-Hoene) egymást kiegészítő, nem pedig konkurens magyarázó modellekként jelennek meg a szövegben. Szerencsés az autonoetikus tudat fogalmának bevezetése, amely lehetővé teszi az esemény, eset és fordulat közötti minőségi

különbségtételt: míg az eseményt a szerző a nem tudatosan átélt, „rajtam kívül történt” élményként definiálja, addig az eset és a fordulat autoetikus, azaz a visszaemlékező által tudatosan reflektált tapasztalatként értelmeződik. Ez a hármas felosztás nem csupán terminológiai finomkodás, hanem elemzési eszköz, amely az empirikus részben végig konzisztensen működik.

A nyelvi relativizmus és a kétnyelvűség-kutatás (8.2. alfejezet) beemelése szintén indokolható, hiszen a metanyelvi tudatosság és a konceptuális transzfer jelenségei csak e keretben válnak értelmezhetővé. A szerző helyesen különbözteti meg a kétnyelvűséget (két köznyelvi kompetencia) a kettősnyelvűségtől (Ferguson diglossiafogalma nyomán egy nyelv két változatának használata), és ez a distinkció az egész elemzés során termékenynek bizonyul, hiszen az adatközlők nyelvi helyzete valójában három regiszter – a középajáró nyelvhasználat, a német köznyelv és a magyar köznyelv – összjátékaként írható le.

Kritikai megjegyzésként érdemes megemlíteni, hogy az elméleti fejezetek – bár egyenként alaposak – helyenként enciklopédikus jelleget öltenek: az 5–6. fejezet (társadalomtudományok, illetve narratív analízis és nyelvi biográfiák) összefoglaló jellegű tárgyalása miatt nem mindig világos, mely elemek épülnek be ténylegesen az elemzési apparátusba, és melyek szolgálnak pusztán kontextus-teremtő háttérként. Egy tömörebb, az elemzési kategóriákra közvetlenül rávezető elméleti szintézis feszebbé tehetné volna a kötet első felét.

Figyelmet érdemel, ahogyan a szerző az emlékezetkutatás négy tárgyalt megközelítését (biológiai, pszichológiai, szociálpszichológiai és kulturális antropológiai) egymáshoz illeszti: nem egyszerű felsorolásról, hanem valódi szintézisről van szó, amelyben az egyéni és a kollektív reprezentációk közötti „körforgás” (Sperber nyomán) fogalmi hídként szolgál a pszicholingvisztikai és a szociolingvisztikai perspektíva között. Ez a hidalás azért is fontos, mert az empirikus részben végig jelen van: a nyelvhasználat presztízsveszteségének egyéni narratívái folyamatosan visszautalnak a közösségi (falu-, illetve etnikumszintű) reprezentációkra, és fordítva. Hasonlóan termékenynek bizonyul a Wang (2001) által dokumentált kultúrák közötti különbség (individualista vs. kollektivisták önéletrajzi emlékezet) felidézése, amely implicit módon kerekíti azt a kérdést, hogy a magyarországi németiség kettős kulturális beágyazottsága (német eredet, magyar társadalmi közeg) miként hat vissza az önéletrajzi emlékezés szerkezetére – bár ezt az összefüggést a szerző az empirikus fejezetekben explicit módon ritkábban aknázza ki, mint amennyire az elméleti alapozás ígéri.

4. Az elemzés fogalmi eszköztára: modellek és táblázatok

A kötet erényei közül kiemelést érdemel az a mód, ahogyan a szerző az elméleti fejezetekben bemutatott absztrakt fogalmakat táblázatos, áttekinthető modellekké sűríti, majd ezeket a modelleket az empirikus fejezetekben tényleges adatközlői idézetekkel tölti meg tartalommal. Ez a kettős mozgás – elvonatkoztatás, majd visszahelyezés a konkrét nyelvi anyagba – a kötet módszertani felépítésének egyik legmeggyőzőbb vonása.

Jó példa erre az 1. táblázat, amely a Luft–Ingham-féle (a szociálpszichológiából ismert „Johari-ablak” logikáját követő) tudatossági modellt adaptálja a nyelvi önéletrajzokra: a szerző az elbeszélő és a hallgatóság számára ismert, illetve ismeretlen nyelvi élmények négyes mátrixát vázolja fel, ezzel már a bevezető elméleti fejezetben előrevetítve azt a később kulcsfontosságúvá váló belátást, hogy a nyelvi önéletrajz sohasem a teljes nyelvi tapasztalat leképezése, hanem annak szelektív, részben tudattalan szűrőn átment lenyomata. A 2. táblázat – König (2018) nyomán – az esemény, eset és fordulat kategóriáit három szempont (az élmény kerete, az elbeszélés elemei, az értékelés nyelvi jellemzői) mentén állítja szembe egymással, és ezáltal olyan operacionalizált, a szövegben tetten érhető nyelvi jegyekre (deagentivitás, szcenikus részletezés, explicit vs. indirekt értékelés) redukálja a kategorizációt, amely a kódolást – legalábbis elvben – interszubjektíven ellenőrizhetővé teszi. Ez a táblázat önmagában választ ad a korábban módszertani hiányosságként említett interkódolói megbízhatóság kérdésére is, hiszen világossá teszi, hogy a kategorizáció nem intuitív benyomáson, hanem explicit nyelvi kritériumrendszeren alapul – ugyanakkor az empirikus fejezetekben ritkán történik vissza-utalás magára a táblázatra, ami azt mutatja, hogy alkalmazása inkább implicit, semmint szisztematikusan dokumentált.

A 3. táblázat a nyelvi attitűdök háromkomponensű (kognitív, affektív, konatív) modelljét szemlélteti, és minden komponenshez konkrét, az adatközlőktől származó példamondatot rendel: a kognitív komponenshez a német nyelvjárás grammatikai esetrendszerének hiányáról szóló reflexiót, az affektívhoz a nyelvjárás esztétikai értékelését, a konatívhoz pedig egy munkaerő-piaci nyelvhasználati elvárásról szóló beszámolót. E táblázat szemléletesen mutatja be, hogy a nyelvi attitűdök vizsgálata a kötetben nem marad az absztrakció szintjén, hanem folyamatosan visszacsatolódik a korpusz tényleges nyelvi anyagához. A 4. táblázat a nyelvi relativizmus elméleti irányzatait (erős és gyenge relativizmus, illetve a „nyelv mint stratégia” felfogás) tekinti át képviselőik szerint rendszerezve, ami hasznos tájékozódási pontot ad az olvasónak, mielőtt a szerző a kötet további részében a metanyelvi tudatosság empirikus vizsgálatára tér át.

Az ábrák (1–4.) hasonlóképpen a fogalmi absztrakció és a konkrét elemzés közötti közvetítő szerepet töltik be: az elbeszélés és az interakciók dimenzióit bemutató 1. ábra, a mentális lexikon módosított hierarchikus modelljét szemléltető 2. ábra, az adatközlők nyelvi környezetének szintjeit (mikro-, mezo-, makrokörnyezet) ábrázoló 3. ábra, valamint a nyelvi tudatosság szintjeit bemutató 4. ábra mindegyike olyan vizuális segédeszköz, amely az olvasó számára megkönnyíti a különböző elméleti rétegek egymáshoz való viszonyának megértését. Módszertani szempontból mindössze annyi hiányérzetet hagynak ezek az ábrák, hogy némelyikük (különösen a mentális lexikon hierarchikus modellje) inkább általános pszicholingvisztikai háttérként, semmint a saját korpuszra szabott, adatvezérelt modellként jelenik meg – vagyis a kötet vizuális apparátusának egy része inkább didaktikai, mintsem elemző funkciót tölt be. Ez nem hiba, de érdemes lett volna élesebben elkülöníteni a didaktikai célú (a szakirodalmi háttér bemutatására szolgáló) és az analitikus célú (a saját korpuszból származó, azt rendszerező) vizuális eszközöket.

5. Módszertani megfontolások

A kötet módszertani fejezete (10. fejezet) kellő alaposággal tárja fel a korpuszépítés szempontjait. A huszonkét adatközlő kiválasztása – egységes nyelvföldrajzi terület (Hutterer A-területe), homogén generációs hovatartozás (átlagosan 76 évesek), a középbajor nyelvjárás mint közös L1 – jól indokolt módszertani döntés, amely lehetővé teszi a korpuszon belüli összehasonlíthatóságot, és kizárja, vagy legalábbis mérsékli a nyelvjárási heterogenitásból fakadó torzító tényezőket. Dicséretes, hogy a szerző az adatközlők településeinek demográfiai jellemzőit (jogállás, népesség, a németiség aránya) táblázatos formában is dokumentálja, ezáltal átláthatóvá téve a korpusz szociolingvisztikai hátterét.

Módszertanilag figyelemre méltó a nemek szerinti megoszlás és a nyelvválasztás összefüggésének dokumentálása (a férfiak 57, a nők 60 százaléka választotta a németet vagy annak nyelvjárási változatát az interjú nyelveként), valamint az, hogy a szerző reflektál az interjúszituáció társas dinamikájára is: a társaságban, baráti körben felvett interjúk esetében a jelenlévők beszólásait, kiegészítéseit is az interjú részének tekinti, ami módszertanilag helyes döntés, hiszen a nyelvi önéletrajz ilyen esetekben nem monologikus, hanem kollektíven konstruált szöveg. Ugyanígy előremutató, hogy a bajor nyelvjárásban készült interjúkat egységes, verbálisan orientált német átiratban rögzítette, amely a prozódiai jegyeket (szünet, hangsúly, moduláció) is jelöli – ez a döntés biztosítja az elemzés reprodukálhatóságát és a nyelvjárási adatok kereshetőségét.

Néhány módszertani kérdés ugyanakkor további reflexiót igényelt volna. Egyrészt a kérdéskatalógus (a–f pontok) bemutatása nagyrészt informatív, de nem derül ki egyértelműen, hogy az interjúk mennyire voltak strukturáltak, illetve hogy a kérdések sorrendje és megfogalmazása mennyiben befolyásolhatta az elbeszélte esemény/eset/fordulat kategorizálását – ez különösen releváns kérdés, hiszen a szerző maga is hangsúlyozza, hogy e kategorizáció gyakran csak az elbeszélés folyamatában válik tudatossá az adatközlő számára, tehát az interjúkészítő kérdésfeltevési stratégiája performatív szerepet játszhat a kategória létrejöttében. Másrészt az elemzés interkódolói megbízhatóságáról (pl. hogy egy adott szövegrészlet esemény, eset vagy fordulat kategóriába sorolása mennyiben függött egyetlen kutató szubjektív döntésétől) a kötet nem közöl információt; egy második kódoló bevonása vagy legalább a kategorizáció szempontjainak explicitebb, ellenőrizhető kritériumrendszerként való megfogalmazása erősítette volna az elemzés interszubjektív érvényességét.

Módszertani szempontból figyelemre méltó az is, hogy a szerző az interjú nyelvének megválasztását az adatközlőre bízta, és hogy a férfi és női adatközlők között e tekintetben nem mutatkozott jelentős különbség. Ez a döntés – bár a korpusz belső heterogenitását (két interjúnyelv jelenlétét) eredményezi – episztemológiailag indokolt, hiszen a nyelvválasztás maga is a nyelvi önéletrajz részét képező, elemzésre érdemes adat: az, hogy egy adatközlő melyik nyelven kívánja elmesélni nyelvi élettörténetét, önmagában is releváns információ a nyelvekhez fűződő affektív viszonyról. Kíváncsi lett volna azonban, ha a szerző explicit módon reflektál arra is, hogy a két interjúnyelv (német nyelvjárás/köznyelv vs. magyar köznyelv) esetleg eltérő narratív stratégiákat, eltérő mennyiségű vagy típusú esemény/eset/fordulat-élményt eredmé-

nyezett-e – vagyis hogy a nyelvválasztás maga mennyiben befolyásolta az elemzés tárgyát képező kategóriák eloszlását.

Érdemes továbbá kiemelni a kutatói reflexivitás kérdését. A szerző a bevezetőben és a módszertani fejezetben egyaránt érzékenyen ír az interjúalanyok bizalmáról és az elbeszélte élettörténetek érzelmi terheltségéről, ugyanakkor a kutató saját pozíciójának (pl. hogy az interjúkészítő maga is a magyarországi német közösséghez kötődik-e, vagy kívülállóként lépett-e be a terepre) explicit tárgyalása elmarad. Egy ilyen jellegű, rövid reflexív kitérő különösen a narratív-diszkurzív paradigmában szokásos elvárás, hiszen az interjúkészítő jelenléte és pozícionáltsága maga is alakítja az elbeszélte narratívát (Lucius-Hoene – Deppermann idézett munkáiban erre maga a szerző is utal elméleti szinten, az empirikus fejezetekben azonban ez a szempont kevésbé kerül alkalmazásra a saját kutatói szerepre vonatkoztatva).

6. Az empirikus elemzés és az eredmények

Az elemzés gerincét adó esemény–eset–fordulat modell (12. fejezet) az egyik legmeggyőzőbb hozadéka a kötetnek. A szerző világosan mutatja be, hogy a magyar nyelv kisgyermekkori elsajátítása tipikusan nem autoetikus, „eseményyszerű” emlékként jelenik meg az adatközlők narratívájában – ezt a *man* általános alany gyakori használata is grammatikailag alátámasztja –, míg a nyelvjárással kapcsolatos megfigyelések tapasztalatai jellemzően esetként (tehát negatív, de változást nem kiváltó élményként), a nyelvváltási kényszer és a szégyenérzet pedig fordulatként (tudatos, viselkedésváltozást is eredményező élményként) kódolódnak. Az elemzés különösen erős abban, hogy az esemény/eset/fordulat-kategóriákat nem pusztán tartalmi, hanem formai-grammatikai (passzív szerkezetek, deagentivitás, általános alanyok) és interakcionális szempontok (ismétlés, visszautalás, mi- és én-perspektíva váltása) mentén is validálja – ez a többszempontú, trianguláló megközelítés a diszkurzív-kognitív elemzés módszertani erényeként értékelhető.

A szégyen mint visszatérő affektív motívum feldolgozása (a „bűdös, rohadt sváb” típusú megfigyelő megnyilatkozások elemzése) a kötet egyik legerősebb, egyben legérzékenyebb szakasza. A szerző helyesen mutat rá arra, hogy a szégyen egyszerre individuális és kollektív affektus, amely a mi- és én-perspektíva folytonos váltásában nyilvánul meg, és hogy a fordulat-élmények túlnyomó többsége top-down, azaz a mezokörnyezet (iskola, hivatal, tágabb társadalom) felől érkező nyomás eredménye, míg a bottom-up, a nyelvjárás megőrzésére irányuló egyéni törekvések jellemzően kudarcra vannak ítélve. Ez az aszimmetria történeti-nyelvpolitikai szempontból is releváns eredmény, amely jól illeszkedik a magyarországi németiség 1945 utáni asszimilációjáról szóló történeti-szociolingvisztikai szakirodalomhoz, ugyanakkor annál részletesebb, mikroszintű bizonyítékanyagot szolgáltat, mint amit a korábbi, nagyrészt kvantitatív vagy történeti jellegű kutatások nyújtottak.

A nyelvjárási és köznyelvi narratívákat tárgyaló alfejezetek (11.2–11.3.) meggyőzően dokumentálják a magyarországi német nyelvjárás presztízsvesztésének nyelvi lenyomatait, míg a metanyelvi tudatosságról szóló rész (11.4.) a kétnyelvű beszélők reflektált nyelvszemléletét mutatja be, különös tekintettel arra, hogy mely metanyelvi ismeretek bizonyulnak nyelvésze-

tileg validnak, és melyek minősíthetők pszeudo-ismeretnek. Ez utóbbi distinkció – a laikus nyelvi tudat és a szakszerű nyelvi leírás közötti feszültség tudatosítása – módszertanilag igényes és a szociolingvisztikai laikusnyelvészet (folk linguistics) szakirodalmához is érdemben kapcsolódik, jóllehet ez a kapcsolódás a szövegben explicit módon kevésbé van kifejtve, mint amennyire azt a téma indokolná.

Módszertani szempontból is figyelemre méltó, hogy a szerző a fordulat-élményeket „vektoriális élményekként” írja le, amelyeknek van irányultsága (melyik nyelvtől melyik nyelv felé mozditja a beszélőt) és nagysága (a motiváció erőssége). Ez a fogalmi lépés – egy alapvetően kvalitatív, narratív anyagot kvázi-kvantitatív, irány és intenzitás szerint jellemezhető dimenzióba emel – termékeny továbbgondolásra ad alkalmat, és jelzi, hogy a szerző nem elégszik meg a pusztá kategorizálással, hanem az egyes esettípusok belső szerkezetét is finomabb elemzés tárgyává teszi. Hasonlóan érdekes az additív és szubtraktív problémamegoldási stratégiák megkülönböztetése (pl. az óvodai felvétel körüli konfliktus esete, amelyben az édesanya kiállása a gyermek nyelvi repertoárjának bővüléséhez vezet, szemben a nyelvjárási kompetencia elrejtésére irányuló, szubtraktív stratégiákkal), amely világosan mutatja, hogy az adatközlők (és családtagjaik) nem passzív elszenvedői, hanem – korlátozott mozgástérben – aktív alakítói is nyelvi helyzetüknek.

A záró fejezet (13. Kitekintés) tömören, de tartalmasan foglalja össze az autobiografikus emlékezet hármas (életszakasz-, általános és eseményspecifikus) tagolódásának eredményeit, és nem csupán a nyelvtudomány, hanem a visszaemlékező személy, a társadalom, valamint a kutató szempontjából is megfogalmazza a vizsgálat hasznosíthatóságát. Ez a záró reflexió a monográfiát túlmutatja a szűken vett nyelvészeti diskurzuson, és alkalmassá teszi arra, hogy más társadalomtudományi (történettudományi, szociológiai, oral history jellegű) kutatások is hivatkozási alapként használják.

Érdekes, hogy a szerző a köznyelvi narratívák tárgyalásakor nemcsak a magyar és a német köznyelvet, hanem az orosz mint első idegen nyelv elsajátításának narratíváit is bevonja az elemzésbe (11.3.3. alfejezet). Ez a döntés szerencsés, hiszen az orosz nyelv kötelező iskolai oktatása a Rákosi-korszaktól a rendszerváltásig olyan politikailag terhelt nyelvi tapasztalatot jelentett, amely alkalmas arra, hogy az adatközlők nyelvekhez fűződő viszonyát a történelmi-politikai makrokörnyezettel összekösse. A szerző helyesen kapcsolja össze az elbeszélt önéletrajzi epizódokat a huszadik századi objektív történelmi fordulópontokkal (a második világháború, a kitelepítés, a málenkij robot, a Rákosi-korszak, 1956, a rendszerváltás), ami a nyelvi önéletrajzokat egyúttal mikrotörténeti forrásként is értékesé teszi. Ez a kapcsolódás azt is jelzi, hogy a kötet potenciális olvasóközönsége nem szűkíthető le a nyelvészekre: a történettudomány, az oral history kutatás és a kisebbségkutatás számára is releváns, elsődleges forrásértékű anyagot kínál.

A nyelvjárási narratívák tárgyalásán belül (11.2. alfejezet) a szerző elkülöníti az anyanyelv-ként elsajátított magyarországi német nyelvjárásokkal, az egyéb (nem anyanyelvi) magyarországi német nyelvváltozatokkal, valamint a nem magyarországi (tehát ausztriai vagy németországi) német nyelvváltozatokkal kapcsolatos narratívákat. Ez a hármas tagolás lehetővé

teszi annak bemutatását, hogy az adatközlők nyelvi tudatossága nem egyetlen homogén „németiség”-képzetre épül, hanem finom, regionálisan tagolt presztízs-hierarchiát követ: a saját, első nyelvként elsajátított nyelvjárás megítélése jellemzően ambivalens (egyszerre büszkeség és szégyen tárgya), míg a németországi „irodalmi” némettel szembeni viszony inkább tiszteletteljes távolságtartást mutat. Ez a finomság a kötet egyik fontos hozadéka, hiszen jól illusztrálja, hogy a nyelvjárás–köznyelv viszony vizsgálatakor nem elegendő egy egyszerű kétpólusú (presztízs vs. stigma) modellben gondolkodni. E témakörben mindazonáltal érdemes lett volna figyelembe venni Németh Attila „Dialekt, Sprachmischung und Spracheinstellungen. Am Beispiel deutscher Dialekte in Ungarn” c. monográfiáját is (Tübingen: Narr 2010).

7. Kritikai észrevételek

Összegzésképpen néhány, a kötet erőseit nem megkérdőjelező, de a további recepció szempontjából releváns kritikai észrevétel fogalmazható meg.

Elsőként a szerkezeti arányosság kérdését érdemes újra megemlíteni: az elméleti-módszertani rész (kb. 80 oldal) és az empirikus elemzés (kb. 165 oldal) aránya alapvetően elfogadható, ugyanakkor az elemzési fejezet mélyen tagolt, négy hierarchikus szintig lebontott alfejezet-rendszere (pl. 11.1.1.1. típusú tagolás) néhol megnehezíti a folyamatos olvasást, és az egyes alfejezetek közötti átvezetések, összegző visszautalások ritkábban jelennek meg, mint amennyit egy ilyen terjedelmű és aprólékosan tagolt anyag megkívánna. Egy-egy rövid, összefoglaló bekezdés az egyes tematikus blokkok (esemény/eset/fordulat, nyelvjárás narratívák, köznyelvi narratívák, metanyelvi tudatosság) végén megkönnyítette volna az olvasó számára az eredmények tudatos integrálását.

Másodszor, bár a korpusz mérete (huszonkét interjú) kvalitatív, diszkurzív-kognitív elemzés tekintetében megfelelő és indokolt, a kötet nem tér ki részletesen arra, hogy az eredmények milyen mértékben általánosíthatók a magyarországi németiség egészére, illetve mennyiben köthetők specifikusan a vizsgált nyelvöldrajzi régióhoz (a középbajor nyelvjárás terület). Egy rövid, módszertani önreflexiót tartalmazó bekezdés az általánosíthatóság korlátairól (pl. más nyelvjárás régiók, más generációk esetleges eltérő mintázatai) tovább erősítette volna a munka tudományos önazonosságát.

Harmadszor, az elemzés interkódolói ellenőrizhetőségének kérdése – amint arra a módszertani fejezetnél már utaltam – továbbra is nyitott marad: a kategorizációs döntések (esemény vs. eset vs. fordulat) alapjául szolgáló kritériumok explicit, esettanulmány-szerű illusztrálása (pl. határeset elemzése, ahol a kategorizáció maga is vitatható) tovább növelhette volna az elemzés transzparenciáját.

Negyedszer, stilisztikai szempontból a kötet nyelvezete igényes, szakmailag pontos, ugyanakkor egyes hosszú, alárendelt mellékmondatokkal sűrűn tagolt körmondatok (különösen az elméleti fejezetekben) helyenként megnehezítik a befogadást; ez azonban inkább szerkesztési, semmint tartalmi jellegű észrevétel. Egyes emocionális elnevezések helyett, mint pl. *törökvész*

(248. old.), szakszerűbb terminusok használatát javasolnám. Néhány helyen átüt a szerző két-nyelvűsége, pl. *implicit* helyett német helyesírással *implizitet* ír (8. és 246. old.).

Ötödször, a korpusz nemek szerinti megoszlása (32% férfi, 68% nő) figyelmet érdemlő aránytalanságot mutat, amelynek lehetséges okairól (pl. hogy az idős korosztályban a nők nagyobb arányban vállalkoztak-e interjúra, vagy hogy a mintavétel során esetlegesen alakult-e ki ez az arány) a kötet nem közöl reflexiót. Tekintve, hogy a szerző maga is dokumentálja a nemek közötti apró különbségeket a nyelvválasztásban, indokolt lett volna néhány mondatban kitérni arra is, hogy a nemi arányeltolódás mennyiben befolyásolhatta az esemény/eset/fordulat-kategóriák megoszlását, illetve a szégyen és stigmatizáció narratíváinak gyakoriságát.

Végül megjegyzendő, hogy a kötet bibliográfiája gazdag és több nyelven (magyar, német, angol) tartalmaz szakirodalmat, ami a téma interdiszciplináris jellegét tekintve mindenképp erénye a munkának; ugyanakkor a hivatkozott szerzők egy része (elsősorban az emlékezetkutatás pszichológiai-neurobiológiai vonulatában) viszonylag korai, illetve alapozó jellegű mű, és hasznos lett volna néhány újabb, a 2020-as évek narratív-diszkurzív emlékezetkutatásában született munkával is kiegészíteni az elméleti apparátust.

8. Összegzés

Müller Márta monográfiája jelentős és időszerű hozzájárulás a magyarországi németiség nyelvi asszimilációjának kutatásához, egyszersmind módszertanilag innovatív példája annak, hogyan kapcsolható össze az emlékezetkutatás, az elbeszéléselemélet és a szociolingvisztikai két-nyelvűség-kutatás egyetlen, koherens diszkurzív-kognitív elemzési keretben. A kötet legnagyobb erénye az esemény–eset–fordulat modell kidolgozása és következetes alkalmazása, amely új, replikálható elemzési eszközt kínál más nyelvi közösségek – így akár más magyarországi kisebbségek vagy diaszpóra-közösségek – nyelvi önéletrajzainak vizsgálatához is. A módszertani alaposág, a korpusz gondos dokumentálása és az elemzés érzékeny, ugyanakkor tudományosan szigorú kezelése a szégyennel, stigmatizációval és nyelvvesztéssel kapcsolatos tapasztalatoknak a kötetet a szociolingvisztika, a nyelvi életrajz-kutatás és a kisebbségkutatás számára egyaránt fontos olvasmánnyá teszi.

A fentebb megfogalmazott kritikai észrevételek – a szerkezeti tagoltság feszesebbé tétele, az általánosíthatóság korlátainak explicitebb reflexiója, az interkódolói megbízhatóság dokumentálása, valamint a nemi arányeltolódásra és a kutatói pozicionáltságra vonatkozó reflexió hiánya – nem a munka tudományos értékét kérdőjelezi meg, hanem olyan pontokra mutatnak rá, amelyek egy esetleges további kiadás vagy folytatás (pl. más nyelvjárási régiók bevonásával történő összehasonlító vizsgálat, vagy egy fiatalabb generáció bevonásával végzett kontrollvizsgálat) során továbbfejleszthetők.

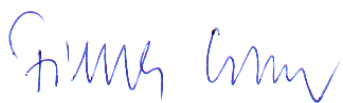
Érdemes végül azt is megjegyezni, hogy a kötet illusztrációs anyaga (a hat táblázat és négy ábra) kiegyensúlyozott arányban oszlik meg az elméleti megalapozás és az empirikus dokumentáció között, ami azt jelzi, hogy a szerző tudatosan törekedett az elvont fogalmi apparátus és a konkrét nyelvi adatok folyamatos összekapcsolására – ez a törekvés, amint arra a 4. feje-

zetben már utaltam, a kötet egyik legfontosabb módszertani erénye, még akkor is, ha annak következetessége (pl. a táblázatokra való visszautalások gyakorisága) az empirikus fejezetekben nem mindig egyenletes.

Mindezek fényében a kötet ajánlható mind a szociolingvisztika, mind a kétnyelvűség-kutatás, mind a kisebbségtörténeti és oral history jellegű kutatások művelői számára, ugyanakkor didaktikai szempontból is hasznosítható: az esemény–eset–fordulat modell világos, jól illusztrált bemutatása alkalmassá teszi a kötetet arra, hogy egyetemi kurzusokon (szociolingvisztika, diskurzuselemzés, kétnyelvűség-kutatás) mintapéldaként szolgáljon a kvalitatív, narratív korpuszelemzés módszertanának oktatásához. Összességében a kötet mind elméleti megalapozottsága, mind empirikus gazdagsága alapján a hazai és nemzetközi nyelvi életrajz-kutatás (Sprachbiographieforschung) egyik figyelemre méltó, hivatkozásra érdemes darabjának tekinthető, amely egyszerre nyújt tudományos hozzáadott értéket és őriz meg egy lassan elenyésző generációból nyelvi tapasztalatokat a jövő kutatásai számára.

A kötetben és a tézisfüzetben bemutatott tudományos eredményeket elegendőnek tartom *az MTA doktora* cím megszerzéséhez, ezért javaslom a doktori mű nyilvános vitára bocsátását és annak sikeressége esetén az akadémiai doktori cím odaítélését.

2026. július 28.

Földes Csaba, az MTA doktora
egyetemi tanár